

Ранносредновековно селище до с. Драговищица, община Костинброд

Валери Григоров

*Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, ул. „Съборна“ № 2,
София 1000; valerig@abv.bg*

Early Medieval Settlement near the Village of Dragovishtitsa, Kostinbrod Municipality

Valeri Grigorov

*National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, 2 Saborna Str., 1000 Sofia,
Bulgaria; valerig@abv.bg*

ABSTRACT

The article presents the results of the rescue archaeological excavations carried out at the medieval settlement found at site N 5. The settlement is situated to the south of the village of Dragovishtitsa, Kostinbrod municipality (Fig. 1). The results of the excavations revealed cultural layers related to three periods: Early medieval period, Late Roman period (the 3rd – 4th century) and Early Bronze Age.

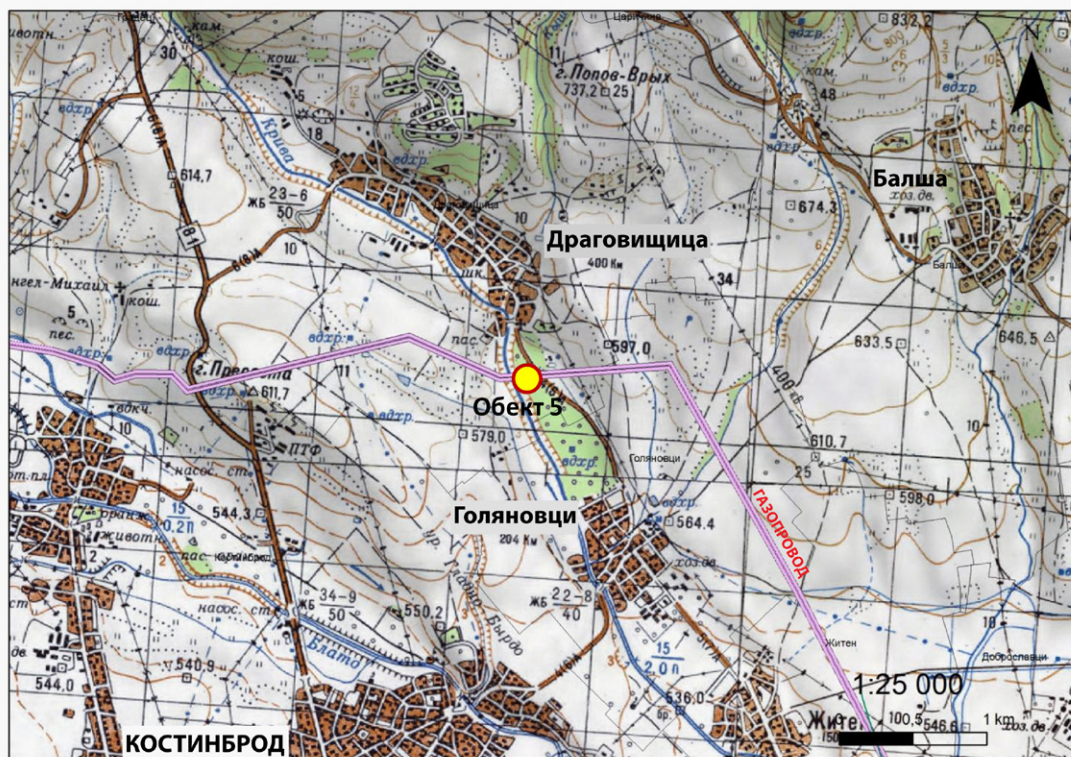
A stone oven (Fig. 5) and two concentrations of stones (Figs. 6, 7) dated back to the medieval period were excavated. The structures yielded comparatively small amount of finds (Fig. 8). It is worth mentioning a shoe applique and a fragment of a silver lining. The rest of the artifacts include household objects, such as lead weights for fishing nets, bone awls, a knife and spindle whirles. This suggests that the local population's activities included spinning and river fishing. The unearthened arrowheads reveal the use of light weapons. Regrettably, none of the artifacts found at the site could be used for more precise dating.

The pottery is the most numerous group of artifacts (Table 1). There is turned ware – jars made from sandy clay, decorated with incised wavy and straight horizontal lines (Figs. 10, 11). The problems of the dating and the ethnic and cultural identification of the settlement are studied in a broader discourse related to the date of the turned ware. Numerous similarities have been identified with ceramic assemblages, which date the artifacts to the second stage of the Slavic invasion to the south of the Danube. The topographic characteristics of the settlement, its location very close to the river bank, the houses with stone ovens, whose house pits are quite shallow, and the short period of the settlement's functioning are elements of the settlement pattern associated with migration in the 7th century.

Key words: Early Middle Ages, Settlement, Ceramics

Въведение

В последните десетилетия у нас рядко се проучват средновековни селища. Липсата на изследователски интерес е трудно да бъде обяснен, защото съществуват редица неизяснени проблеми, които изискват системност и последователност на проучванията. Целта на настоящата публикация е да се представят резултатите от средновековното селище, открито при спасителни разкопки на обект № 5, по трасето на междусистемната газова връзка България – Сърбия. Обектът се намира южно от с. Драговищица, община Костинброд (обр. 1). Той е разположен на първата надзаливна ниска речна тераса на Крива река, западно от пътя между селата Драговищица и Голяновци. Според открития при извършения ОВОС керамичен материал, обектът е определен като селище от IV – VI в. (Александров, Гоцев, Чукалев 2014,

Обр. 1. Местоположение на средновековното селище на обект № 5

Fig. 1. Location of the medieval settlement at Site № 5

Обр. 2. Въздушна снимка на източната половина на обект № 5, поглед от изток на запад

Fig. 2. Aerial photo of the eastern half of Site № 5, view from the east

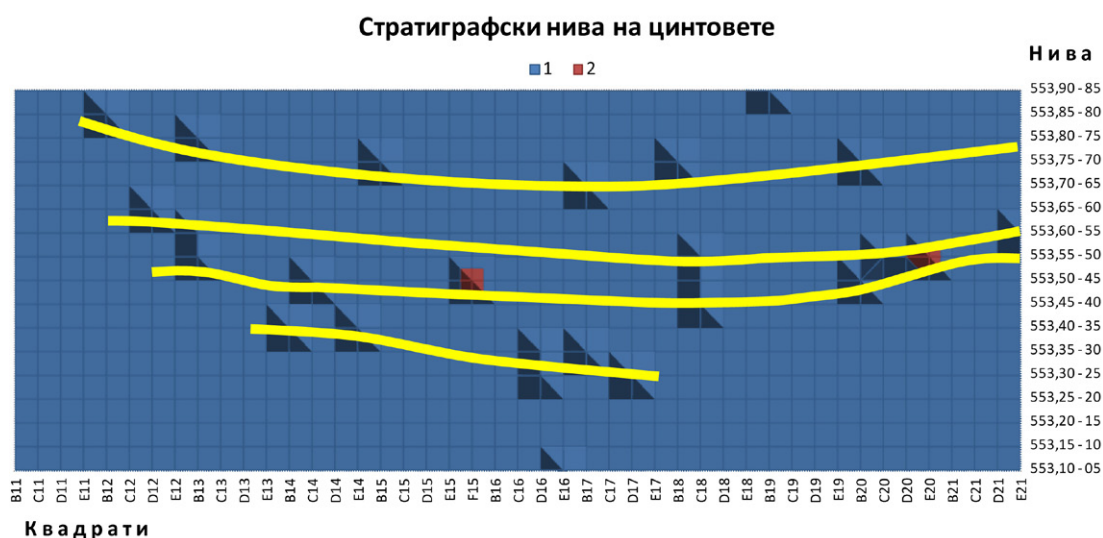
625). След проведените разкопки тази датировка бе частично потвърдена и разширена с още два исторически периода.

Археологическото проучване на обект № 5 се осъществи през 2014 и 2015 г. в рамките на 75 календарни дни. Определената за проучване площ е с дължина 105 м и ширина на сервитута – 30 м. В кратките срокове, наложени от спасителния характер на разкопките, беше разработена комплексна методика на работа, която ни позволи да решим по-широк кръг научноизследователски проблеми. Освен стандартния стратиграфски метод на разкриване и документиране на културните пластове, се извърши също геофизично, хидроложко и геоморфоложко изследване на обекта, аерофото документиране, минералого-петрографско изследване на керамиката, изследване температурата на изпичане на керамика, както и допълнително теренно издирване в региона за находища на суровини за керамично производство.

През 2014 г. разкопките имаха сондажен характер. Те бяха фокусирани в западната половина на обекта, върху 10% от площта му (Григоров, Христов, Венелинова, Занева 2015, 505, обр. 1). През 2015 г. археологическите разкопки се извършиха върху по-голяма площ (около 1000 кв. м), в източната половина на обекта (обр. 2) (Григоров, Христов, Венелинова, Занева, Димитров, Тодорова, Иванов 2016, 536-539). Резултатите от проучването показаха наличието на културни пластове от три периода: Ранно средновековие, късноримска епоха (III – IV в.) и ранна бронзова епоха (РБЕ) (Григоров, Христов, Венелинова, Занева 2015, 506-507, обр. 3).

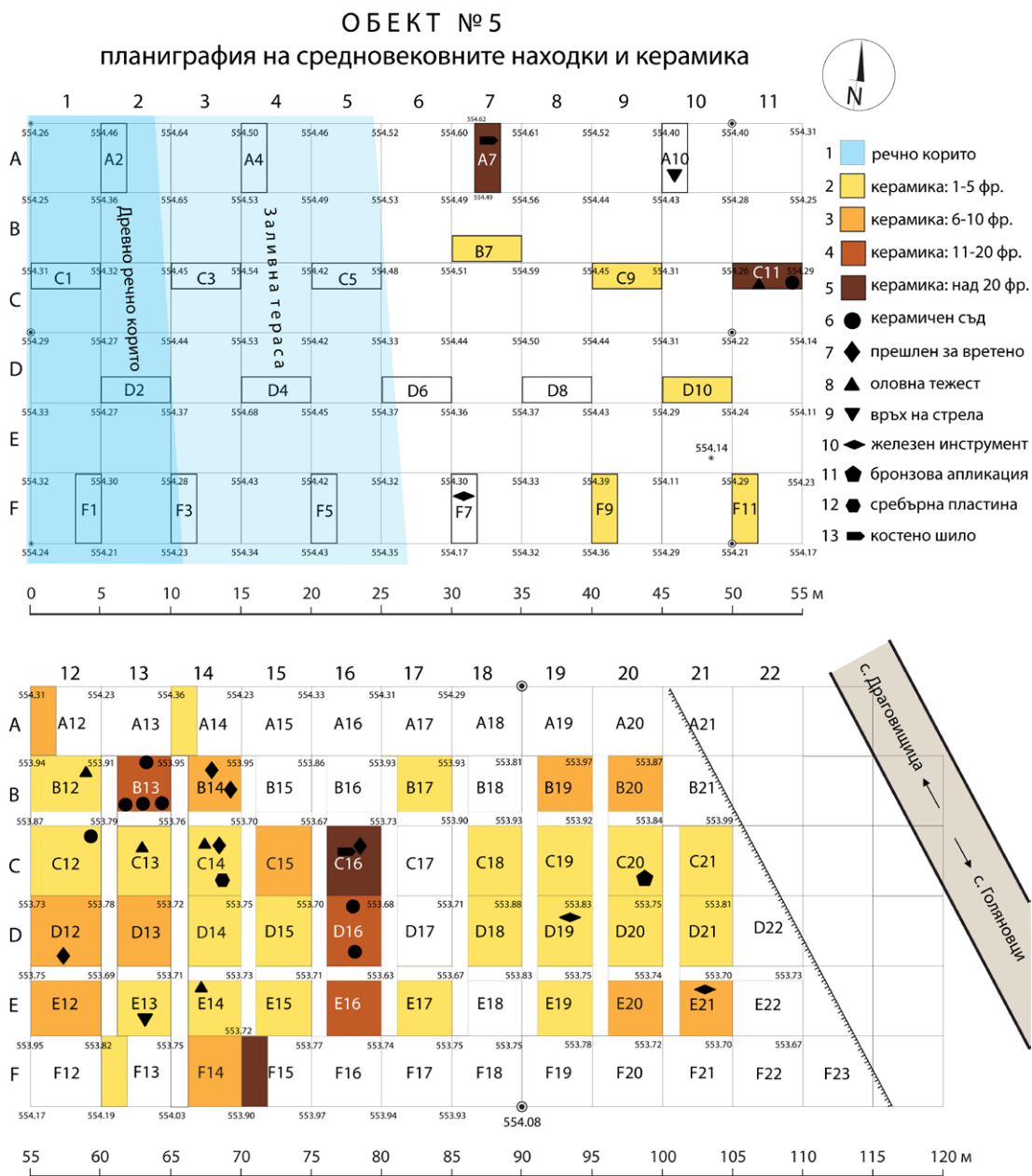
Стратиграфията на обекта е следната: Най-горният пласт е дебел между 30 и 50 см и представлява еднородна светлокафява пръст. Под него следва хумусен пласт с дебелина 15 – 25 см. Под хумуса лежи кафяв на цвят културен пласт – дебел около 1,10 м. В него се открива голямо количество археологически материали от късноримския период и малко количество средновековна керамика. В долната половина на културния пласт и в следващия смолисто черен пласт се откриват археологически материали от РБЕ и единични фрагменти от РЖЕ. Стратиграфската картина се допълва от установените в културния пласт няколко ходови нива. Те са маркирани от насищане с керамика и въглени, трамбовани слоеве и останки от постройки и съоръжения. Отчетените координати на многобройните цинтове от римски обувки отбелязват четири последователни ходови нива, на коти: 553.35 м; 553.50 м; 553.55 м; 553.75 м (обр. 3).

За да изясним проблема за формиране на почвените пластове и най-вече да разберем произхода на повърхностния слой, който запечатва хумуса, доц. Росица Кендерова извърши геоморфоложки анализ на обекта. Изследването показа, че през 1969 г. се активизират свлачищни

Обр. 3. Стратиграфски нива на римските цинтове от обект № 5 (обработка П. Димитров и В. Григоров)

Fig. 3. Stratigraphic levels of the Roman hobnails from Site № 5 (computer drawing by P. Dimitrov and V. Grigorov)

Обр. 4. Планиграфия на средновековните находки и керамика от обект № 5: 1. Речно корито; 2. Керамика (1-5 фрагмента); 3. Керамика (6-10 фрагмента); 4. Керамика (11-20 фрагмента); 5. Керамика (над 20 фрагмента); 6. Керамичен съд; 7. Прешлен за вретено; 8. Оловна тежест; 9. Връх на стрела; 10. Железен инструмент; 11. Бронзова апликация; 12. Сребърна пластина; 13. Костено шило

Fig. 4. Location of the pottery and artifacts from Site № 5 dated back to the medieval period: 1. River bed; 2. Pottery (1-5 sherds); 3. Pottery (6-10 sherds); 4. Pottery (11-20 sherds); 5. Pottery (more than 20 sherds); 6. Ceramic vessel; 7. Spindle whirl; 8. Lead weight; 9. Arrow head; 10. Iron tool; 11. Bronze appliques; 12. Silver lamella; 13. Bone awl

процеси, вследствие на които местността попада във фронта на свлачището. Това е довело до натрупването на нов почвен слой, който е погребал хумусния пласт.

При изследване на археологическите профили се установи и още нещо много важно. Коритото на Крива река, което е коригираното през втората половина на XX в., в древността е преминавало през западния край на обекта, като изкопи A2, C1, D2, F1 са попадали в речното корито или са били непосредствен речен бряг (обр. 4). Това обясни ниската концентрация на археологически

материали в тази част на обекта. Хидроложките и геоморфоложки данни показаха също така, че през късното средновековие и особено през османския период (приблизително в периода между XIV и XVIII в.) реката е наводнявала по-широки площи, поради което мястото е било заблатено и неподходящо за обитаване. Вероятно в този период се е образувал горният хумусен слой.

Средновековни структури и находки

От средновековния период бяха проучени няколко структури. В квадрат E12 се разкри каменна печка (обр. 5). Тя е с правоъгълна форма, с външни размери – 1,00 x 1,20 м, изградена е с малки и средно големи необработени камъни. Камерата на печката е с овална форма, с диаметър 0,50/0,60 м. Отоплителното съоръжение е изградено директно върху земята, на кота 553.68 м, без да е оформяна подложка. Подът е обгорял от високата температура. Входът на печката е обърнат на североизток.

В квадрат B13 се разкри линейно струпване от необработени камъни (обр. 6), което лежи на ниво 553.55 м. Между камъните бяха открити няколко големи фрагмента средновековна керамика. Подобно струпване от дребни камъни е регистрирано и в квадрат B19 (обр. 7).

По дисперсията на археологическия материал (обр. 4) се вижда, че площта на средновековното селище се е простира на около стотина метра от речния бряг. Липсата на средновековна керамика от другата страна на пътя, където е обект № 4 (Христов, Танева 2016, 539-542), предполага, че обитаемата площ на селището не е преминавала източно от съвременния път. Дължината на селището по протежението на реката, не може да бъде установена, тъй като разкопките бяха ограничени само в сервитута на обекта. Но е добре известно, че подобен вид селища обикновено се разполагат на значителна площ покрай речния бряг.

В средновековния културен пласт бяха открити сравнително малко находки (обр. 8). От тях по-голям интерес представлява една ремъчна апликация (обр. 8 1), намерена в квадрат C20, на ниво 553.60 м. Апликацията е отлята от медна сплав, има правоъгълна форма и размери – 1,2 x 1,3 см. В едната половина на плочката е оформен отвор. На лицевата страна е врязан мотив, който рамкира отвора и завършва с разклонен ластар. На опаката страна на плочката са запазени два нита. Морфологичните характеристики на апликацията показват, че вероятно е използвана за закопчалка на обувка. Отворът на апликацията позволява да се промуши ремъче с размери 6 x 2 мм. Хронологията на този тип апликации не е добре изяснен и обикновено се поставя в широк времеви диапазон – от VII до X в. Подобна находка е открита в ранновизантийски пласт от полския сектор в Одрци (Дончева 1999, 162, табло L:658) и в производствения център за художествен метал при с. Новосел (Бонев, Дончева 2011, 123, 290, Табло XLVIII:522). Една такава апликация, откупка, се съхранява и във Варненския археологически музей (Плетньов 2004, 229, табло 1:12).

В средновековния културен пласт бяха открити също фрагмент от сребърен обков от луксозен предмет (обр. 8 2), няколко върха на стрели, единият от които е много добре запазен (обр. 8 3)¹, оловни тежести за рибарски мрежи (обр. 8 4), костени шила (обр. 8 5-6), нож (обр. 8 7) и няколко прешлени за вретено (обр. 8 8-12). Пространственият анализ на материалите очертава обитаемостта на средновековното селище. Прави впечатление, че то е съобразено с периодично наводняваното крайбрежие. Първите находки се откриват непосредствено до заливната тераса, а най-висока е концентрацията на находките, разположени на 40-70 м от бреговата линия (обр. 4). Планиграфският анализ на керамичния материал показва сравнително равномерно разпространение върху цялата проучена площ (обр. 4). Отчетени са локални концентрации в квадрати A7, C11, F15, B13, C16, D16 и E16, които вероятно са свързани с вкопани жилищни структури. Големи керамични фрагменти, позволяващи частично реконструиране на съдове, са открити в квадрати B13, C11, C12 и D16.

¹ Две напълно идентични стрели са открити в ранносредновековното селище Дулчеанка IV (Ciupercă, Mitrea 2010, 149, Pl. XIV: 32-33).

Обр. 5. Средновековна печка от обект № 5

Fig. 5. Medieval stone oven found at Site № 5

Обр. 6. Каменно струпване със средновековни керамични съдове в него

Fig. 6. Concentration of stones and medieval ceramic vessels

Обр. 7. Каменно струпване върху средновековното ходово ниво

Fig. 7. Concentration of stones on the walking surface dated back to the medieval period

Средновековен керамичен комплекс от обект № 5

Основният археологически материал открит при проучването на обект № 5 е фрагментираната керамика. Тя е събрана тотално, извършена е статистическа обработка и планиграфски анализ в различните стратиграфски нива. Обработени са общо 23448 фрагмента² (таблица 1). Най-многобройна е античната керамика – 94% (22008 бр.), керамиката от РБЕ е 4,7% (1089 бр.), а средновековната керамика е 1,5% (351 бр.) (диаграма 1).

Стратиграфско ниво	Античност	РБЕ и РЖЕ	Средновековие	ОБЩО
554.30 – 554.50	27	0	0	27
554.10 – 554.30	419	0	0	419
554.00 – 554.10	685	0	0	685
553.90 – 554.00	527	0	0	527
553.80 – 553.90	1113	2	11	1126
553.60 – 553.80	4853	24	78	4955
553.50 – 553.60	3575	28	54	3657
553.40 – 553.50	3404	113	67	3584
553.05 – 553.40	5689	669	92	6450
552.80 – 553.05	1716	253	49	2018
ОБЩО	22008	1089	351	23448

Таблица 1. Статистика на фрагментирания керамичен материал от обект № 5

Table 1. Statistics of the fragmented ceramic material from site № 5

² Благодаря на гл. ас. д-р Светлана Венелинова, която извърши статистическата обработка на целия керамичен материал.

Диаграма 1. Процентно съотношение на количеството керамика по епохи (Средновековие, Античност, Ранна бронзова епоха)

Diagram 1. Percentage ratio of the amount of ceramics by age (Middle Ages, Antiquity, Early Bronze Age)

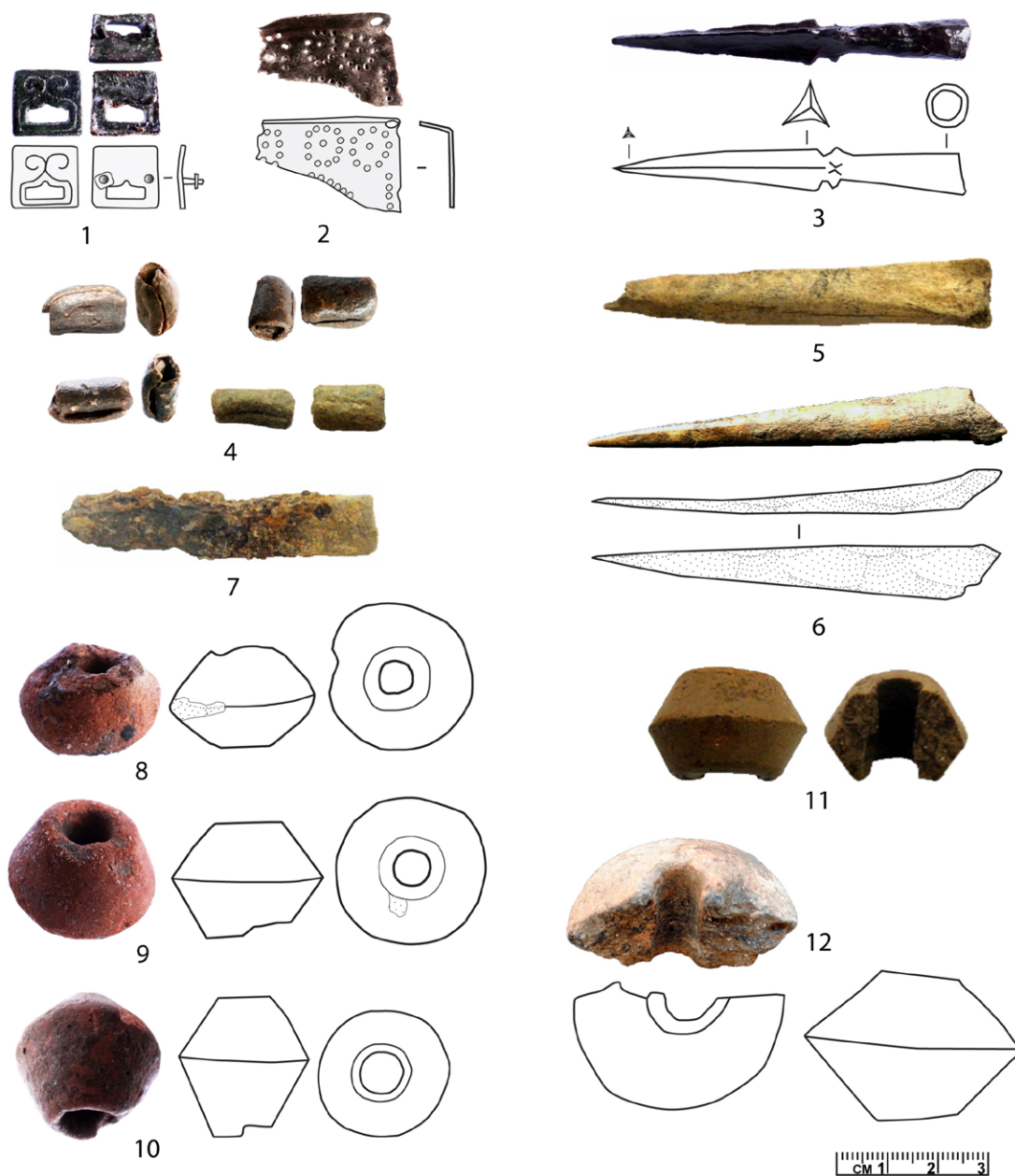

Диаграма 2. Количество на средновековната керамика по стратиграфски нива

Diagram 2. Quantity of medieval ceramics across stratigraphic levels

Средновековната керамика е доста фрагментирана (обр. 9 и 10). Тя се открива на дълбочина между 0,40 и 1,50 м от сегашната повърхност (от кота 553.90 до кота 552.80). Стратиграфските данни определиха ходовото ниво през Средновековието в различните сектори на обекта, между 553.68 и 553.90 м. Освен на ходовото ниво, значителна част (3/4) от средновековната керамика се открива в античния и в праисторическия културен пласт (диаграма 2). Този факт е важен, защото показва, че средновековните находки произхождат предимно от вкопани структури – вероятно на жилища и ями.

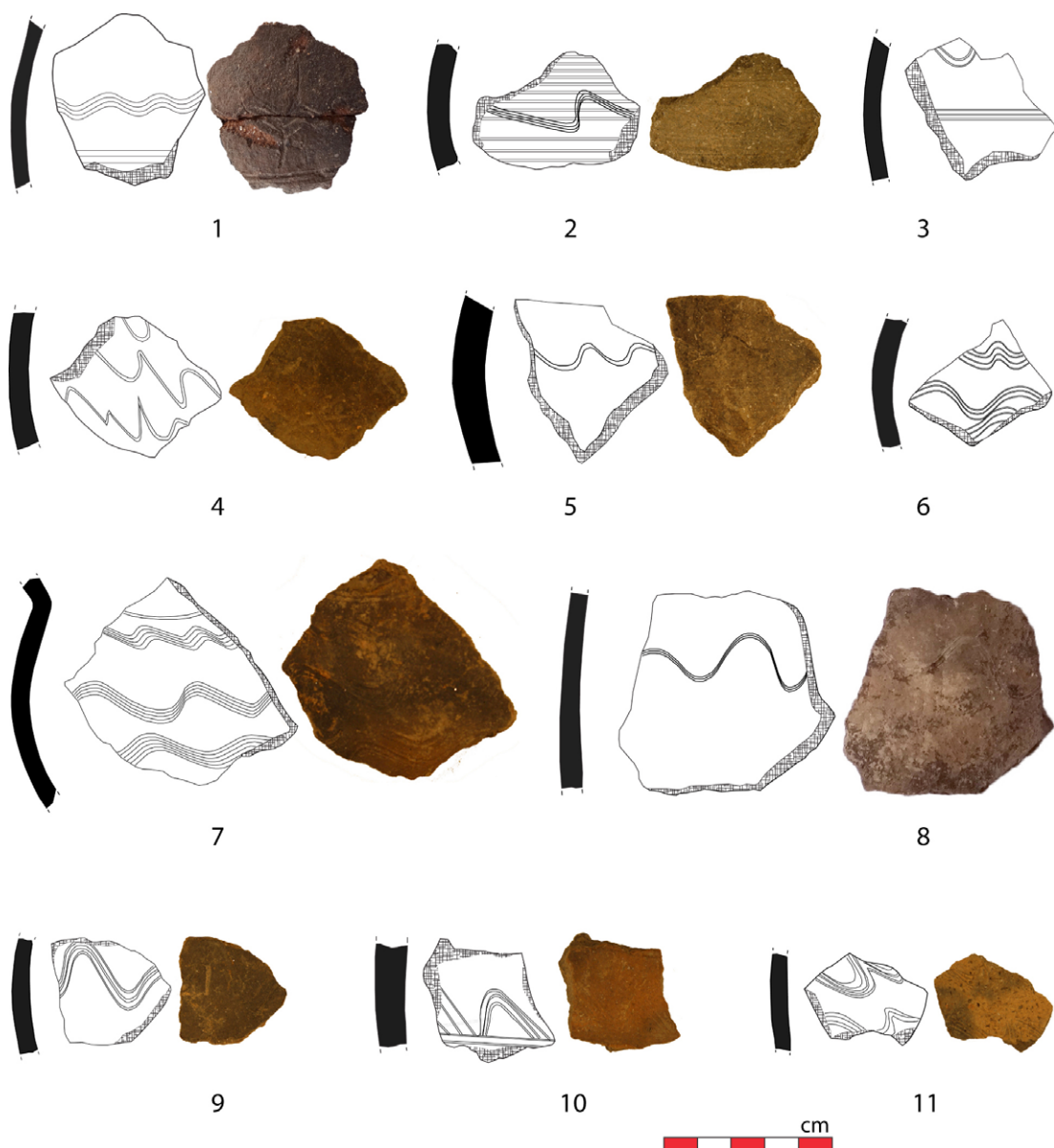
За съжаление на терен очертаванията на средновековните вкопавания не могат да се регистрират, установяваме ги индиректно по локалната концентрация на керамичния материал. Причината е в доста еднородния състав на пръстта, която допълнително е хомогенизирана от високите подпочвени води и от продължителното заблзяване на местността. През 60-те години на XX в. на това място е отглеждан хмел, а след това е имало овощна градина. Тези земеделски дейности допълнително са обезличили очертаванията на археологическите структури и са смесили керамичния материал от различните епохи.

Обр. 8. Находки от средновековния културен пласт на обект № 5: 1. Бронзова апликация; 2. Сребърна пластина; 3. Връх на стрела; 4. Оловни тежести за рибарски мрежи; 5-6. Костени шила; 7. Нож; 8-12. Прешлени за вретено

Fig. 8. Artifacts yielded by the medieval deposit of Site № 5: 1. Bronze applique; 2. Silver lamella; 3. Arrow head; 4. Lead weights for fishing net; 5-6. Bone awls; 7. Knife; 8-12. Spindle whirls

За определяне хронологията и културните характеристики на селището най-висока стойност има керамиката. Открити са гърнета, изработени на бавно гърнчарско колело от пясчлива глина. Частично са реконструирани 12 съда. Горната половина на гърнетата е издута (обр. 11), а долната половина е с конусовидна форма (обр. 12). Максималната ширина е в горната една трета на съдовете, шията е къса, устието е просто профилирано, отворено навън и слабо извито. Дъната на някои от съдовете са доста масивни, а във височина стените изтъняват. След изпичането глината е придобила кафяв или сиво-кафяв цвят, чирепът е средно твърд. Глинено-то тесто съдържа значително количество ситен пясък и единични камъчета. Ломът е двуделен,

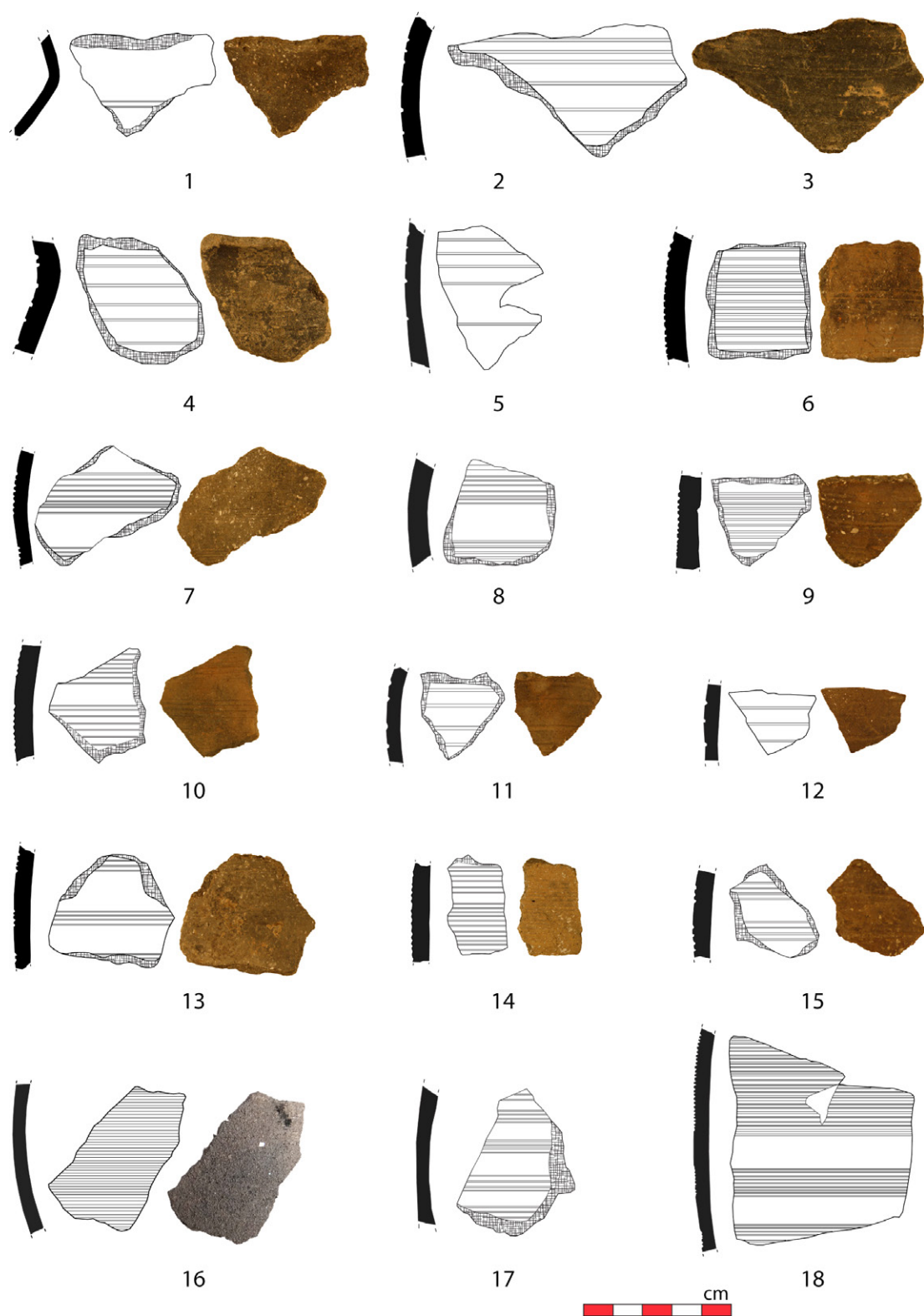

Обр. 9. Фрагменти средновековна керамика от обект № 5

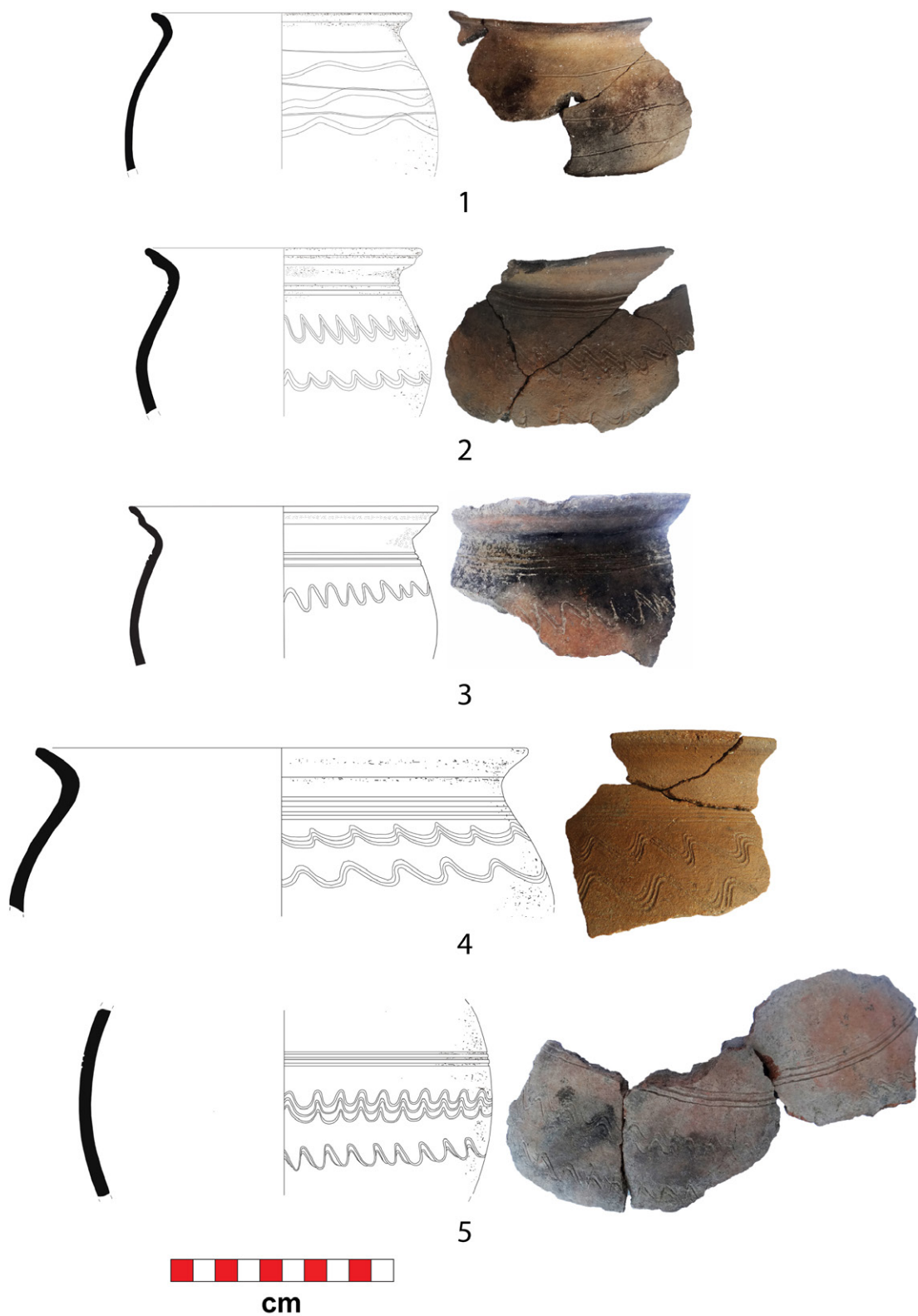
Fig. 9. Medieval pottery sherds yielded by Site № 5

кафяво-сив на цвят. Съдовете са изпичани в окислителен режим на горене. Сивочерният, опушен цвят на повърхността на някои от съдовете, е придобит вторично, в процеса на употреба на гърнетата за приготвяне на храната на открит огън. Почти всички гърнета са украсени с комбинации от плитко врязани вълнообразни и хоризонтални линии, нанесени единично или на снопове (обр. 13).

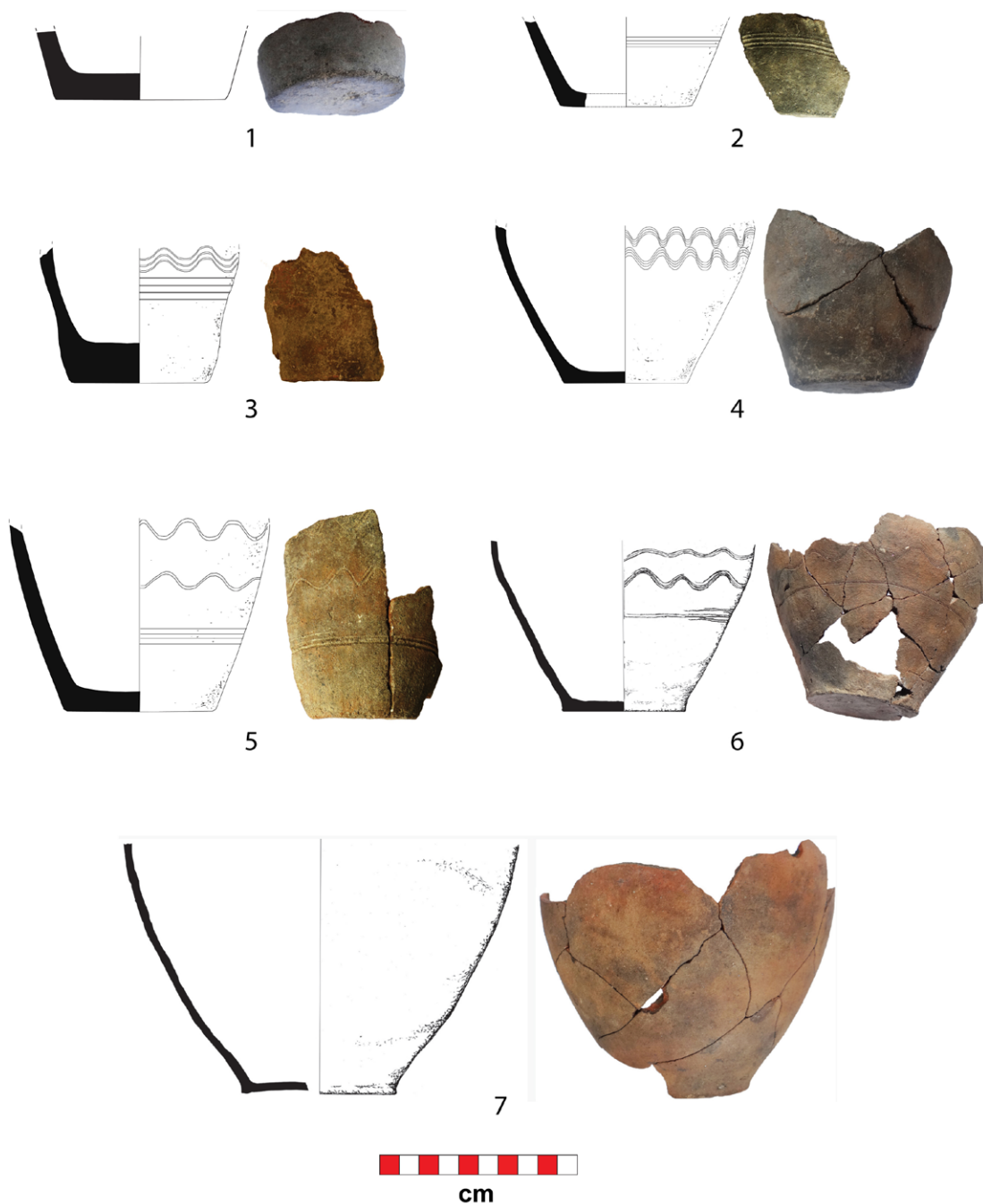
За да се определят минералният състав, структурните особености и вещественият състав на керамиката, С. Приставова и Ц. Станимирова извършиха минералого-петрографски изследвания на фрагменти от различни технологични групи. От средновековната керамика е изследван един фрагмент (№ 12). Той съдържа литокласти от променени среднобазични по състав скали (обр. 14) (Приставова, Станимирова, Григоров 2016, 97, 106, таблица 5). Изследването показва, че използваното глинено тесто е грубо пречистено от органичните замърсители и от по-едри камъчета, но в него са останали отделни песъчинки, бели кварцови зрънца и малко слюда.

Обр. 10. Фрагменти средновековна керамика от обект № 5
 Fig. 10. Medieval pottery yielded by Site № 5 (drawings by S. Venelinova)

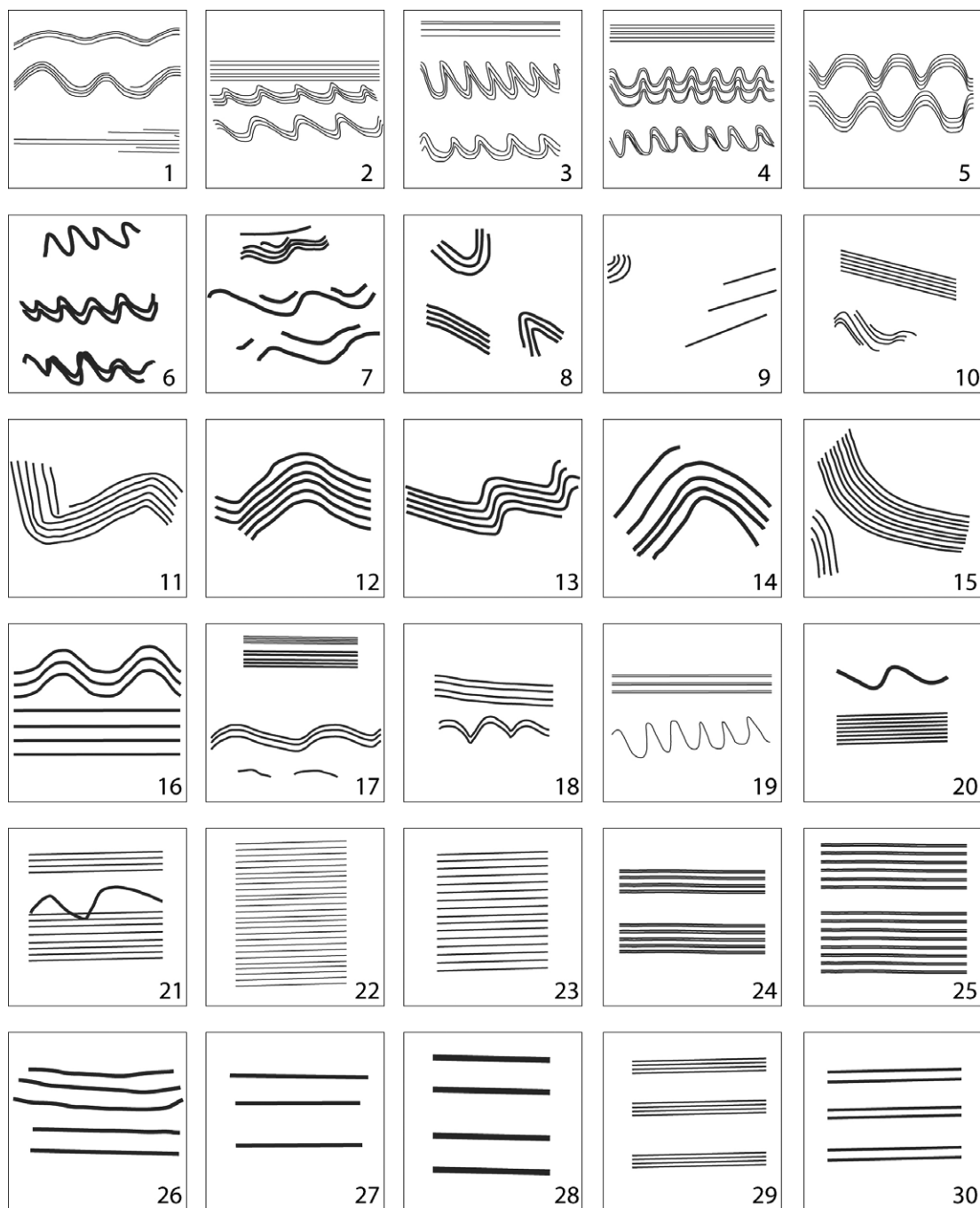
Обр. 11. Средновековна керамика от обект №5 (рисулки на С. Венелинова)
Fig. 11. Medieval pottery yielded by Site № 5 (drawings by S. Venelinova)

Обр. 12. Средновековна керамика от обект №5 (рисунки на С. Венелинова и Л. Тодорова)

Fig. 12. Medieval pottery yielded by Site № 5 (drawings by S. Venelinova and L. Todorova)

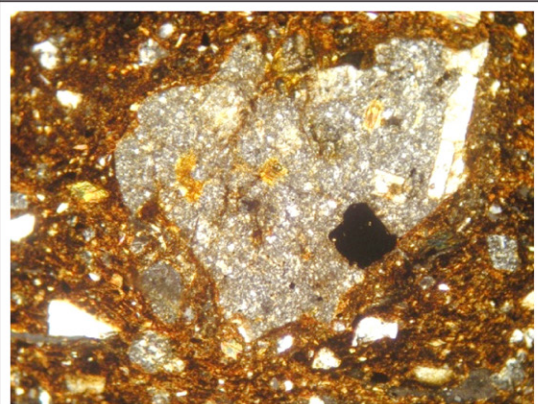
Направи се също и рентгенофлуоресцентен анализ на две средновековни керамични проби. Изследването е извършено от д-р Деян Лесигярски със спектрометър Bruker S1 Titan и външна калибровка със сертифициран референтен материал SARM 69. Получените резултати потвърдиха много високо съдържание на желязо и на калций. В ранносредновековната керамика CaO е 1,7222 – 11,5248%, а Fe_2O_3 е 4,9986 – 5,0976%. В един от ранносредновековните фрагменти е отчетен Rh (родий) – 0,0221%. Този елемент е доста рядък и в природата се среща само в чист вид, което дава възможност в бъдеще да се идентифицират конкретни глинени находища.

Обр. 13. Мотиви с връзана украса по керамичните фрагменти от обект №5 (рисунки на В. Григоров)

Fig. 13. Incised patterns on pottery sherds yielded by Site № 5 (drawings by V. Grigorov)

Определянето температурата на изпичане на керамичните съдове е важен индикатор за изучаване и реконструиране на древните гърнчарски технологии и ни позволяват да анализираме технологичното развитие и промените в керамичното производство, които се случват на прехода от Античността към Средновековието. В Лабораторията по археоманетизъм и магнетизъм на околната среда към НИГГ-БАН, бяха предоставени за изследване 4 образци. Отчетените температури на изпичане на ранносредновековните съдове са в широк диапазон – една от пробите е печена до 610° C, две от пробите са изпечени при 750° C, а една – при 810°

	Фрагмент (№12) от гърне. Кафява глина със скални частици.
	Литокласт от среднобазична вулканска скала с порфирокласти от плагиоклази и амфиболи. N +, ширина на видното поле = 1900 μm.

Обр. 14. Петрографски анализ на средновековна керамика от обект № 5. Макроснимка на фрагмента и микроснимка на дюншлифа

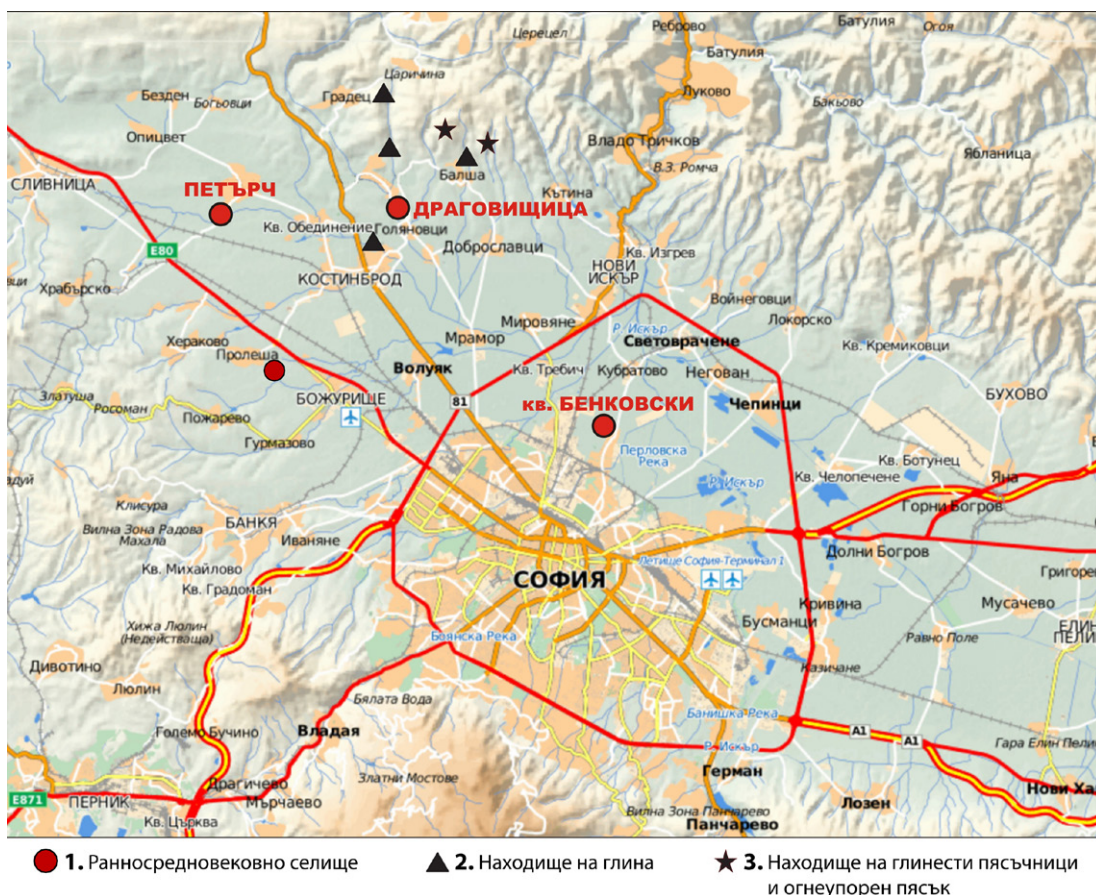
Fig. 14. Petrographic analysis of medieval pottery yielded by Site № 5. Macrophoto of the sherd and microphoto of the petrographic thin section

С³. Получените резултати показват, че обичайната стандартизация в античното керамично производство вече е разколебана. Част от гърнетата вероятно са изпичани в обикновени домакински пещи, в които температурата не е превишавала 610° С, а друга част от съдовете са изпичани в специализирани грънчарски пещи, в които е достигана сравнително висока температура – между 750 и 810° С.

За да изследваме хипотезата за използването на местни суровини за изработката на съдовете, проведехме теренно издирване на глинени находища в региона. В близост до обекта бяха идентифицирани 4 находища⁴ (обр. 15). До с. Балша има мергелни породи глинени. Те са фини, хомогенни, с добра пластичност. Второто находище се намира северно от Костинброд. То се състои от глина с разнороден състав, която съдържа различни по големина твърди варовикови и калцитни зрънца. Третото находище е в района на селата Царичина и Градец. Глината има сходен състав и качества с широко разпространените в България червени глинени, които съдържат желязни оксиди. Четвъртото находище е северно от с. Драговищица. Глината е доста постна, с високо съдържание на метални съединения. В околностите на Балшенския манастир установихме също така и находище на глинени пясъчници, които са подходящи за произвеждане на строителна и битова керамика с висока порьозност след изпичането ѝ. В района на с. Балша има находища на преотложени кварцови пясъци от кредното море, от които се добива висококачествен фин бял кварц и плагиоклаз. Глините от различните находища бяха тествани от Васил Василев, като експериментално са изработени съдове, изпечени при различни температурни режими – между 600 и 850°С. Резултатите от експериментите показаха, че откритите в близост до обекта породи глинени притежават добри характеристики и вероятно са използвани за изработване на керамични съдове и от трите исторически епохи. Физикохимическият състав на глините е най-близък до керамиката от РБЕ и от Средновековието.

³ Благодаря на Мария Аврамова за предоставените резултати от изследването.

⁴ Специално благодаря на Васил Василев, грънчар от Троян, който извърши издирването на находища на глинени и материали, необходими за керамичното производство. Той направи също така и първичен анализ на състава на глините.

Обр. 15. Карта на Софийското поле с отбелязани: 1. Ранносредновековно селище; 2. Находище на глина; 3. Находище на глинести пясъчници и огнеупорен пясък (изработили Ам. Каменаров, В. Василев и В. Григоров)

Fig. 15. Map of the Sofia Field with the locations of: 1. Early medieval settlement; 2. Deposit of clay; 3. Deposit of clayey sandstones and refractory sand (drawing by A. Kamenarov, V. Vassilev and V. Grigorov)

Аналогии на средновековния керамичен комплекс от обект № 5

Представеният керамичен комплекс се състои само от гърнета, изработени на бавно колело, които по типологични характеристики показват най-голяма близост с определената от Ж. Въжарова славянска керамика от първа група, раздел Б (Въжарова 1976, 381, 383, обр. 227; 384, обр. 228) и с тип I, варианти А2 и В1, по класификацията на Л. Дончева-Петкова (Дончева-Петкова 1977, 39, 45; табл. I; табл. IV; Рашев 2008, табло CVIII). Керамиката се доближава също и до културния кръг Ипотещи-Чурел-Къндеши, от тяхната последна хронологическа фаза (Constantiniu 1966, 672, fig. 4; Dolinescu-Ferche 1974, 53, fig. 37; 65, fig. 52; 1; 72, fig. 63; 1; fig. 75; fig. 97; fig. 98; Roman, Ferche 1978, 80, fig. 5; 83, fig. 7; Dolinescu-Ferche 1984, fig. 6, 7, 8, 9, 10, 11; Angelova, Koleva 2007, 491). Подобни керамични съдове са открити в ранносредновековните селища Александрия „Подул ноу” (Ciupercă, Mitrea 2010, 138, Pl. III), Дулчанка IV (Ciupercă, Mitrea 2010, 145, Pl. X; 146, Pl. XI; 147, Pl. XII; 150, Pl. XV:7) и Олтени (Ciupercă, Mitrea 2010, 151, Pl. XVI).

Южно от Дунав подобни съдове са открити в селищата при с. Капитан Андреево (Грозданова 2009, 63, табло 1: 3; 64, табло 2: 7-9; 68, табло 6: 6; 69, табло 7: 3-4, 6; 70, табло 8: 2-4), с. Антимово, Видинско (Лалов 2012, 106, обр. 2; 107, обр. 3), с. Козлодуй, (Ангелова, Колева 1992, 174, Таблица I), с. Вълчедърм (Ангелова, Колева 1992, 175, Таблица II), в м. Джебжови лозя до с. Попина (Въжарова 1965, 13, обр. 3: 5; 15, обр. 4: 3; 24, обр. 11; 67, обр.

41: 3; 80, обр. 49; 87, обр. 55; 90, обр. 57), с. Стърмен (Kurnatowska 1980, гус. 2: 1-3), Пловдив (Въжарова 1965, 139, обр. 96), Хисаря (Въжарова 1965, 140, обр. 97), Симеоновград (Аладжов 1973, 145; Аладжов 1995, обр. 18, 19), София (Въжарова 1965, 142, обр. 100; Станчева, Станилов 1979, 62-63, обр. 9, 10 и 11), в м. Градище до с. Долно Церово (Въжарова 1965, 141, обр. 98), Градище в м. Кракра до Перник (Въжарова 1965, 142, обр. 99).

Подобни керамични съдове са открити в некрополите Гарван-1 (Въжарова 1976, 24, обр. 11:2), Бабово (Въжарова 1976, 43, обр. 23: 1; 47, обр. 26: 1; 51, обр. 29; 59, обр. 34: 3; Колева, Даскалов 1993, 160, таблица 1; Колева 2009, 24, обр. 1), Юпер (Въжарова 1976, 72, обр. 41: 1), Долни Луковит-1 (Въжарова 1976, 194, обр. 119: 2; 195, обр. 120), Долни Луковит-3 (Въжарова 1976, 217, обр. 135: 5, 7), Галиче (Въжарова 1976, 244, обр. 152: 4), Туховище (Angelova, Marvakov 2001, 22, Taf. 7; 24, Taf. 9; Грозданова 2011, табла 43-47; 152), Върбовка (Въжарова 1965, 145, обр. 102) и в м. Ломята (Въжарова 1965, 147, обр. 104). Аналогична керамика е открита в Симице и в Рехове, днешна Албания (Noti 2003, 239, fig. 2). Посочените керамични комплекси дават определена насока за изясняване хронологията и културните характеристики на ранносредновековния хоризонт на обекта.

В последните обзори изследвания на раннославянските паметници в Североизточните части на Балканския полуостров са отбелязани 43 находища (Ангелова, Колева 2003, 160, 185, карта № 1). Бройката на раннославянските обекти е допълнена от Н. Хрисимов на 49 находища (Хрисимов 2015, 309-342, рис. 1). Прави впечатление, че в днешна Западна България, между Дунав и р. Струма, за един доста обширен регион около София, липсва информация за славянски обекти. Разбира се, трябва да се признае, че по отношение на ранносредновековната археология, Софийското поле продължава да е един от най-слабо проучените региони.

В тази връзка е важно да се обърне внимание на най-новите, все още непубликувани в пълнота резултати от спасителните археологически проучвания на обект № 2 по трасето на северната скоростна тангента на гр. София и на обект № 8 по трасето на междусистемната газова връзка България – Сърбия. Първият обект се намира северно от кв. Бенковски в София, а вторият е разположен южно от с. Петърч (обр. 15). Резултатите бяха докладвани на годишните археологически отчети през 2016 г., с предварителна кратка информация, публикувана в „Археологически открития и разкопки“ (Божкова, Динчев 2016, 217-221; Василева, Меламед, Бонев 2016, 759-763)⁵. И на двата обекта са проучени плитко вкопани жилища и каменни печки (Василева, Меламед, Бонев 2016, 759, 761, обр. 2; Божкова, Динчев 2016, 217, 218-219, обр. 2), в които е открита идентична керамика на тази от обект № 5.

Към тези данни ще добавя и открита при любителски теренни издирвания керамика в с. Пролеша. Събраните фрагменти ми бяха предоставени за анализ. Материалите съдържат основно къснонеолитна керамика и няколко фрагмента ранносредновековна керамика. Проверката на терен потвърди, че керамиката произхожда източно от с. Пролеша. В местността Средобърдина, на десния бряг на Пролешка река, има следи от голямо неолитно селище, което е регистрирано още през 30-те години (Петков, 1932-1934, 412). Сред неолитната керамика се откриват единични ранносредновековни фрагменти от съдове, изработени на бавно грънчарско колело с връзана украса.

Дискусия за датирането и етнокултурна интерпретация на селището

Решаването на проблемите за датирането и етнокултурната идентификация на ранносредновековните селища изисква разглеждането им в по-широк дискурс. Един от

⁵ Откриването на ранносредновековна керамика в Софийското поле предизвиква специален интерес в професионалните среди. Между различните екипи, проучващи обекти със сродни характеристики, беше осъществена размяна на информация. Специално искам да благодаря на колегите К. Меламед и Е. Василева, които ми предоставиха снимки и рисунки на керамичен материал от техните обекти. Това ми позволи да се запозная по-детайлно с характеристиките на откритата от тях керамика. Искам да благодаря също на колегите Р. Колева, Г. Грозданова, М. Даскалов и С. Горянова за споделеното експертно мнение при идентифицирането на керамиката.

ключовите въпроси за датирането на селището при с. Драговищица е свързан с изясняване хронологията на керамиката, изработена на бавно колело. Проблемът се дискутира вече няколко десетилетия. Вижданията за появата на тази технологична група в ранносредновековните комплекси на Долен Дунав обикновено се свързва със заселването на ранните славяни (Колева 2009, 18). През 60-те години, след идентифицирането на първите раннославянски селища в днешна Североизточна България, Ж. Въжарова представя вижданията си за еволюционното развитие в технологията на славянската керамика. Според нея през VI – VII в. съдовете са изработвани на ръка, а в края на VIII в. е въведено бавното (ръчно) колело (Въжарова 1965, 156-159). По-късно началната дата на керамиката, изработена на бавно колело, е преосмислена от Л. Дончева-Петкова и от М. Комша и е поставена в края на VII – началото на VIII в. (Дончева-Петкова 1969, 17; Дончева-Петкова 1977, 24, 107-108; Comşa 1979, 257). В резултат на задълбочените изследвания на ранносредновековните керамични комплекси от България и сравнявайки ги с тези от култура „Ипотещи-Къндеши“ в Румъния (Teodorescu 1964, 486-503), Р. Колева аргументира синхронното използване още в VII в. на керамика, изработена на ръка, и керамика, изработена на бавно колело (Колева 2009, 20).

Принос за изясняване датировката на този вид керамика са проучванията на селището при с. Капитан Андреево, където във вкопани жилища е открита едновременно керамика от три технологични групи – на ръка, на бавно колело и на бързо колело (Грозданова 2009, 54). Датата на целия керамичен ансамбъл е определена по наличието на фрагменти амфори от типове XIV и XV по класификацията на Г. Кузманов (Кузманов 1985, 18-22, 112, табло 8, 9, 11), които се датират в VI – VII в., и на фрагмент от глазиран съд, характерен за VII в. (Грозданова 2009, 58). Като *terminus post quem* за възникването на селището в VII в. е посочено второто масирано аваро-славянско нападение срещу Константинопол през 626 г., което стимулира славянската миграция на Балканите (Грозданова 2009, 59). Подобно съвместно съжителство на керамика от различни технологични групи е установено и при проучването на базилика Демократия в Тесалия. Освен керамика на ръка, комплексът съдържа също и керамика, изработена на бавно колело с врязана украса от вълнисти и хоризонтални линии (Demetrias 1981, Taf. 1). Кратковременното селище върху риуните на базиликата е датирано около 620 г. (Marzolf 1987, 241; Грозданова 2009, 58). Друг реперен за хронологията на тази технологична група керамика е некрополът при с. Бабово, Русенско. Той се свързва със славянска миграция от района на реките Прут и Днестър и заселване южно от Дунав в средата или в началото на втората половина на VII в. (Колева, Даскалов 1993, 161-163).

В последните години в средите на социалните науки остро се критикуват използваните в археологическите изследвания културно-исторически интерпретации и тяхната съвременна употреба (Hodder, Hutson 2003; Курта 2009, 37; Лазова 2016). Дават се конкретни примери, в които археологическите култури лесно се приравняват с етнически групи. Трябва да се признае, че голяма част от изразените резерви са основателни, но увлечени в критиките си, авторите правят прекалено генерализирани оценки за възможностите на археологическата наука за обективен анализ на фактите. Един от основните проблеми, поставен в дискусията, е „какви отговори за етничността може да ни достави археологическата лопата“ (Лазова 2016, 120), до каква степен в археологическите култури могат да бъдат разпознати конкретни етнически групи.

Изследвайки веществените останки от битовата култура, археологията неизбежно се изправя и пред въпроса за носителите на тази култура. В археологическата практика ние често използваме етнокултурни термини, визирайки групи артефакти с добре изяснена характеристика и взаимовръзки като например: гръцка култура, тракийска култура, римска култура, аварска култура, старобългарска култура и т.н. Тези определения не трябва да се разбират тясно етнически, каквото вероятно е изкушението, а като културни белези на определена социална среда, която активно си взаимодейства със съседни региони и рядко е етнически хомогенна. Особено любопитни са културните трансформации на общностите в периоди на миграции и на адаптация към нова среда. Доловимата с археологически методи „етничност“ е феномен преди всичко от всекидневния живот, проявяващ се в рутинни дейности

или в оставените материални следи. Етническото в археологията се разпознава преди всичко като споделена култура, различима спрямо околните в определен географски контекст.

Задачата на археологическото изследване, е проучвайки материалната култура, да се анализират социалните взаимодействия. В конкретния случай един от основните етнокултурни елементи в ранносредновековните селища е керамиката, открита в археологически контексти със сходни структурни характеристики и хронология. Тя ни дава възможност да проследим времевите и пространствени взаимовръзки и да изясним границите на еднаквост, които за средновековните общества често са материален израз на социална и етнокултурна съвкупност. Във всекидневна стопанска практика могат да бъдат разпознати „диагностични типове“ артефакти, термин въведен от В. Чайлд, чрез които е възможно определени културни явления да се изведат като социален или етнокултурен белег. Разбира се, тук става въпрос изключително за предмети, които са „вътрешни“ категории, т.е. присъщи са на техните производители и ползватели, а не са резултат от субективни класификации, наложени от археолога (Курта 2009, 37).

Още първите изследователи на славянската култура отбелязват тясната връзка между керамиката и идентифицирането на раннославянските общности (Borkovský 1940, 25, 34-35; Курта 2009, 15-16; Сирта 2009, 90-111). С разширяването на археологическите проучвания ние вече разполагаме с много по-комплексен набор от артефакти и изяснени взаимовръзки между тях. Сред основните културни белези на населението, което се настанява в периода VI – VII в. на Долен Дунав, а в последствие и на Балканите, са топографията на селищата, типът жилище, видът на отоплително съоръжение и типът керамика. Селищният модел през този период показва предпочитание към заселване на най-ниските речни тераси, на границата между заблатяването и сухоземната тераса. Основният тип жилище са плитко вкопаните „полуземлянки“ (Курта 2009, 307-309). Отличителна черта на жилищата е каменната печка, разположена в един от ъглите и изградена директно върху пода (Dolinescu-Ferche 1974, 84, fig. 83; Въжарова 1976, 15-71; Dolinescu-Ferche 1984, fig 4:4; Курта 2009, 310-315). Този селищен модел кореспондира с данните от писмените извори, които специално отбелязват, че славяните „живеят в гори, реки, блатата и непробродими езера; селищата на славяните и антите са разположени по продължение на реките и се допират едно до друго, така че помежду им няма голямо разстояние“ (ГИБИ 1958, 282, 287).

Непретенциозният бит и липсата на предмети на лукса е друга отличителна черта на тези общности. Знаците на престиж в славянските селища са изключително редки. Според наблюденията на Ф. Курта нито едно от проучваните селища не разполага с повече от една фибула (Курта 2009, 306). Аналогична е ситуацията и на обект № 5. Единствените предмети, които се отличават от обикновените битови находки, са една бронзова апликация за обувка и фрагмент от сребърен обков.

Анализирайки археологическите данни, Ст. Ангелова разграничава два основни етапа на заселване на славяни по Долен Дунав. През първия етап славянските паметници се откриват предимно в ранновизантийски крепости и вероятно са свързани със „славяни-лимитани“, изпълняващи военно-охранителни функции (Ангелова 1980, 1-2). През втория период започва масово заселване на славяните на юг от Дунав. Този процес протича основно през VII в., при управлението на Маврикий и първите години от управлението на Ираклий (Тъпкова-Заимова 1966, 69-71, 106-107; Charanis 1972, 38; Курта 2009, 123-130), като паметниците южно от реката показват пряка връзка с последната (четвърта) фаза на културата Ипотещи-Къндеши (Ангелова 1980, 5-6).

Разбира се, не винаги е лесно да се прецени доколко споменатите от византийските автори „склавени/склавини/склави“ (славяни) визират определен етнос или с тези названия е описвана смесената етническа конфигурация по северната византийска граница (Курта 2009, 73). По повод обсадата на Солун в 615 г. авторът на „Чудесата на Св. Димитър Солунски“ изброява имената на редица славянски племена, които трайно се настанили в Македония, Епир, Тесалия и Пелопонес (ГИБИ, 1960, 128). Заради постоянните славянски набези, в началото на VII в., бегълци от Ниш и Сердика изоставили своите градове (Курта 2009, 73). В пасаж от „Чудесата

на Димитър Солунски“ се съдържат също и сведения за славянски заселници в Тракия около 645 г., където било имението на княза на ринхините Пребънд (Божилов, Гюзелев 1999, 47).

В заключение бихме могли да обобщим, че средновековната керамика от обект № 5 намира сигурни паралели с керамични комплекси, които маркират втория етап от славянското заселване на юг от Дунав. Засега обаче се въздържам от даване на по-конкретна дата на селището, защото не разполагам с находки, които да се използват като сигурен хронологичен индикатор. Топографските характеристики на селището, разполагането му непосредствено до речния бряг, наличието на плитко вкопани жилищни структури с каменна печка на пода са все елементи от селищния модел, който се свързва с мигриращото през VII в. население. Слабата наситеност с археологически материали говорят за кратък период на обитаване, вероятно в рамките на няколко десетилетия. Кратковременният характер на селището е друга отличителна черта на новодошлото население на Балканите, което практикува т. нар. „странстващо земеделие“. Откритите находки илюстрират един доста непретенциозен бит на обитателите, липсват белези за социално диференциране. Отделни групи предмети показват, че населението е практикувало дейности като предачество и речен риболов, а намерените върхове на стрели разкриват използването на леко въоръжение.

Въпреки че резултатите от проучването на средновековното селище изглеждат скромни, с оглед малкото количество находки и обезличените структури, трябва да се отбележи, че получената информация е важна за попълване на съществените празнини в изследванията на „тъмните векове“ през Ранното средновековие. Една от причините този тип селища да липсват на археологическата карта е кратковременното им обитаване, което не оставя достатъчно отчетлив културен пласт и силно затруднява откриването им. Благодарение на спасителните проучвания ние вече разполагаме с информация за няколко средновековни селища около София, които биха могли да се свържат с ранното заселване на славяни в Софийското поле.

Цитирана литература:

- Аладжов 1973: Д. Аладжов. Материална култура на Югоизточна България през IX–XI век. – В: С. Михайлов (ред.). Славяните и средиземноморският свят VI–XI век. София, БАН, 1973, 135–159.
- Аладжов 1995: Д. Аладжов. Резултати от археологическите разкопки на Констанция. – В: Ив. Панайотов, Р. Георгиева, Кр. Лещиков, Ст. Александров, Б. Борисов (ред.) Марица-Изток, 3. Раднево: Експедиция „Марица-изток“, 1995, 181–226.
- Александров, Гоцев, Чукалев 2014: С. Александров, А. Гоцев, К. Чукалев. Издирвания на археологически обекти по трасето на „междусистемна газова връзка България–Сърбия“. – Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2014, 623–625.
- Ангелова 1980: С. Ангелова. По въпроса за раннославянската култура на юг и на север от Дунав през VI–VII в. – Археология, 4, 1980, 1–12.
- Ангелова, Колева 1992: С. Ангелова, Р. Колева. За някои особености на раннославянската керамика от Северозападна България. – В: Приноси към българската археология, I, Аргес, София, 1992, 173–179.
- Ангелова, Колева 2003: Ст. Ангелова, Р. Колева. Археологически данни за ранното славянско заселване в България. – Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет – специалност Археология 2 (1995), 2003, 159–185.
- Божилов, Гюзелев 1999: И. Божилов, В. Гюзелев. Том I. История на средновековна България VII–XIV век. Анубис, София, 1999.
- Божкова, Динчев 2016: А. Божкова, В. Динчев. Спасителни разкопки на обект № 2 по северната скоростна тангента на гр. София, кв. Бенковски. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 217–221.
- Бонев, Дончева 2011: С. Бонев, С. Дончева. Старобългарски производствен център за художествен метал при с. Новосел, Шуменско. Фабер, Велико Търново, 2011.
- Василева, Меламед, Бонев 2016: Е. Василева, К. Меламед, В. Бонев. Спасително археологическо проучване на обект № 8 по трасето на „междусистемна газова връзка България–Сърбия“. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 759–763.
- Въжарова 1965: Ж. Въжарова. Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI–XI век. София, 1965.
- Въжарова 1976: Ж. Въжарова. Славяни и прабългари (по данни от некрополите от VI–XI в. на територията на България). София, 1976.

- ГИБИ 1958. Гръцки извори за българската история, II, София, 1958.
- ГИБИ 1960. Гръцки извори за българската история, III, София, 1960.
- Григоров, Христов, Венелинова, Занева 2015: В. Григоров, М. Христов, С. Венелинова, М. Занева. Археологическо проучване на обект № 5 по трасето на междусистемна газова връзка България–Сърбия. – Археологически открития и разкопки през 2014 г. София, 2015, 505-507.
- Григоров, Христов, Венелинова, Занева, Димитров, Тодорова, Иванов 2016: В. Григоров, М. Христов, С. Венелинова, М. Занева, П. Димитров, А. Тодорова, С. Иванов. Спасително археологическо проучване на обект № 5 при с. Драговищица, община Костинброд. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 536-539.
- Григоров 2016: В. Григоров. Обект 5. – В: Българска археология 2015. Каталог към изложба. София, 2016, 39-40.
- Грозданова 2009: Г. Грозданова. Керамика от ранносредновековното селище при с. Капитан Андреево, община Свиленград. – В: Приноси към българската археология, V, София, Агато, 2009, 54-71.
- Грозданова 2011: Г. Грозданова. Населението на Южна България VI–IX в. (по археологически данни). Дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“, София, 2011 (ръкопис).
- Дончева-Петкова 1969: А. Дончева-Петкова. Технология на раннославянската и старобългарската битова керамика (края на VI-X в.). – Археология, 2, 1969, София, 10-24.
- Дончева-Петкова 1977: А. Дончева-Петкова. Българска битова керамика през ранното средновековие. София, 1977.
- Дончева-Петкова 1999: А. Дончева-Петкова. Одръци. Селище от Първото българско царство, 1, София, 1999.
- Колева 2009: Р. Колева. За долната хронологическа граница на керамиката на бавно колело от територията на днешна България. – В: Приноси към българската археология, V, Агато, София, 2009, 18-25.
- Колева, Даскалов 1993: Р. Колева, М. Даскалов. Керамиката от ранносредновековния некропол край с. Бабово, Русенско. – В: Приноси към българската археология, II, Аргес, София, 1993, 159-165.
- Кузманов 1985: Г. Кузманов. Ранновизантийска керамика от Тракия и Дакия (IV – началото на VII в.). – В: Разкопки и проучвания, XIII, София, 1985.
- Курта 2009: Ф. Курта. Създаването на славяните. История и археология на Дунавския регион ок. 500-700 г. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2009.
- Лазова 2016: Ц. Лазова. Античност, археология и национално въобразяване. Нов български университет, София, 2016.
- Лалов 2012: Ч. Лалов. Средновековно селище в м. Гриндур до Антимово, Видинско. – Археология, 1, София, 2012, 102-110.
- Петков 1932-1934: Н. Петков. Предисторическо изследване на Софийското поле и близките му околности. – Годинишник на Народния музей, VI, София, 1932-1934, 412.
- Плетньов 2004: В. Плетньов. Производство на коланни гарнитури в ранносредновековна България. – В: Преслав, 6, Марин Дринов, София, 2004, 228-240.
- Приставова, Станимирова, Григоров 2016: С. Приставова, Ц. Станимирова, В. Григоров. Минералогическо петрографско изследване на керамиката от обект 5 до с. Драговищица, община Костинброд. – Bulgarian e-Journal of Archaeology, 6.1/2016, 91-108.
- Рашев 2008: Р. Рашев. Българската езическа култура VII-IX век. София, 2008.
- Станчева, Станилов 1979: М. Станчева, С. Станилов. Ранносредновековни жилища в Средец. – Археология, 1, София, 1979, 56-64.
- Тъпкова-Займова 1966: В. Тъпкова-Займова. Нашествия и етнически промени на Балканите през VI-VII в. София, 1966.
- Христов, Танева 2016: М. Христов, С. Танева. Спасителни археологически проучвания на обект № 4 по трасето на междусистемна газова връзка България–Сърбия през 2015 г., км 13+690 – 13+830, в землището на с. Драговищица, община Костинброд – Villa Rustica и обект от бронзовата епоха. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 539-542.
- Хрисимов 2015: Н. Хрисимов. Раннеславянските паметници в северо-восточната част на Балканския полуостров. – Stratum plus, № 5, Славяне на Дунае. Обретение родини, Санкт-Петербург, Кишинев, Одеса, Бухарест, 2015, 309-342.
- Angelova, Marvakov 2001: St. Angelova, T. Marvakov. Über zwei Nekropolen aus Südwestbulgarien. – In: Velka Morava mezi Vychodem a Zapadem. Spisy Arch. ustavu AVCR Brno 17, Brno, 2001, 13-27.
- Angelova, Koleva 2007: St. Angelova, R. Koleva 2007. Archäologische Zeugnisse frühslawischer Besiedlung in Bulgarien. – In: Henning J. (Hrsg.). Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium 2. Byzantium, Pliska, and the Balkans. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2007, 481-507.
- Borkovský 1940: I. Borkovský. Staroslovanská keramika ve střední Evropě. Studie k počátkům slovanské kultury. Prague, 1940.
- Charanis 1972: P. Charanis. Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century. – In: Studies on the Demography of the Byzantine Empire, London, 1972, 25-44.

- Ciupercă, Mitrea 2010: B. Ciupercă, P. Mitrea. Sud-vestul munteniei în secolele VIII-X. – In: Buletinul muzeului Județean Teleorman. Seria arheologie, 2, Muzeului Județean Teleorman, 2010, 115-162.
- Comșa 1979: M. Comșa. Die örtliche Keramik aus den Siedlungen des 8-10 Jahrhunderts von Bucov-Ploiesti. – Dacia, XXIII, București, 1979, 231-264.
- Constantiniu 1966: M. Constantiniu. Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea central a Munteniei în secolele VI-VII e.n. – Studii și cercetări de istorie veche, XVII, 4, București, 1966, 665-678.
- Curta 2009: F. Curta. Text, Context, History, and Archaeology. Studies in Late Antiquity and the Middle Ages. Edited by Victor Spinei, București-Brăila, 2009.
- Demetrias 1981: Demetrias, IV, II, 1981.
- Dolinescu-Ferche 1974: S. Dolinescu-Ferche. Așezări din secolele III și VI e. n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca. București, 1974.
- Dolinescu-Ferche 1984: S. Dolinescu-Ferche. La culture “Ipotești-Ciurel-Cîndești” (Ve –VIIe siècles). La situation en Valachie. – Dacia, N.S., XVIII, 1-2, București, 1984, 117-147.
- Hoti 2003: A. Hoti. Some Features of the Early Medieval Pottery in Albania (7th-11th centuries). – In: VIIe Congrès International sur la Céramique Médiévale en Méditerranée. Thessaloniki, 11-16 Octobre 1999. Actes. Athènes, 2003, 237-240.
- Hodder, Hutson 2003: I. Hodder, S. Hutson. Reading the Past. Current Approaches to Interpretation in Anthropology. Cambridge, Cambridge University Press, 2003
- Kurnatowska 1980: Z. Kurnatowska. Osadnictwo wczesnośredniowieczne. – In: Hensl W. (ed.). Styrmen nad Jantrą. Badania archeologiczne w latach 1961-1964 i 1967-1968. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980, 69-246.
- Marzolf 1987: P. Marzolf. Grabungen im Bereich der “Damokratia – basilica”. – In: Demetrias, V, 1987.
- Roman, Ferche 1978: P. Roman, S. Ferche. Cercetările de la Ipotești (Jud. Olt) (Observații asupra al VI-lea e. n. în Muntenia). – Studii și cercetări de istorie veche, XXIX, 1, București 1978, 73-94.
- Teodorescu 1964: V. Teodorescu. Despre cultura Ipotești-Candesti in lumina cercetarilor arheologice din Nord-estul Munteniei. – Studii și cercetări de istorie veche, XV, 4, Bucuresti, 1964, 486-503.

Ключови думи: Ранно средновековие, селище, керамика